

TAJNI VARUHI DRŽAV PRED ZUNANJO KONTAMINACIJO OZIROMA
PROTIOBVEŠČEVALNA DEJAVNOST V OBDOBJU HLADNE VOJNE V
FIKCIJI IN REALNOSTI: PRIMER JOHN LE CARRÉ IN NJEGOV ROMAN
TINKER, TAYLOR, SOLDIER, SPY

Gorazd BAJC

Inštitut Nove revije, Zavod za humanistiko, Gospodinjna ulica 8, 1000 Ljubljana, Slovenija
gorazd1.bajc@gmail.com

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja analizo romana Johna le Carréja, Tinker, Taylor, Soldier, Spy, ki je prvič izšel leta 1974 in opisuje problem odkrivanja sovjetskih vrinjencev v britanskih tajnih službah. Avtorjev namen je prikazati, v kolikšni meri literarna vsebina sovпада z ugotovitvami zgodovinarjev o enem izmed najpomembnejših problemov hladnovojne konfrontacije tajnih služb in tako opozoriti na tedaj najbolj relevantne značilnosti delovanja britanskih obveščevalnih služb v preprečevanju zunanje kontaminacije.

Ključne besede: John Le Carré, fikcija, sovjetski krti, obveščevalne službe, hladna vojna, MI6, MI5, KGB, HUMINT

I CUSTODI SEGRETI DEGLI STATI CONTRO LA CONTAMINAZIONE
ESTERNA, OVVERO L'ATTIVITÀ DI CONTROSPIONAGGIO NEL PERIODO
DELLA GUERRA FREDDA NELLA FINZIONE E NELLA REALTÀ:
IL CASO DI JOHN LE CARRÉ E DEL SUO ROMANZO *LA TALPA*
(*TINKER, TAYLOR, SOLDIER, SPY*)

SINTESI

L'articolo presenta l'analisi del romanzo di John Carré La talpa (Tinker, Taylor, Soldier, Spy), che è stato pubblicato nel 1974 e tratta il problema dell'individuare le talpe sovietiche all'interno dell'intelligence britannica. L'autore intende mostrare in che misura il contenuto dell'opera letteraria coincide con le conclusioni degli storici su uno dei problemi maggiori per i servizi segreti durante la Guerra fredda per così indicare le caratteristiche più rilevanti per quanto riguarda la prevenzione da parte dei servizi segreti britannici dalla contaminazione esterna.

Parole chiave: John Le Carré, finzione, talpe sovietiche, servizi d'intelligence, Guerra fredda, MI6, MI5, KGB, HUMINT

UVOD

Obveščevalne in predvsem protiobveščevalne službe so imele v zgodovini (in očitno imajo še zmerom) med drugim nalogo, da varujejo svoje države pred vdorom sovražnikov. Že v obdobju pred koncem prve svetovne vojne, toliko bolj pa pozneje, med drugo svetovno vojno, najbolj pa v letih hladne vojne, je protiobveščevalna dejavnost predstavljala tudi obrambo pred ideološko kontaminacijo in kontaminacijo – v obliki vrinjenja tujih agentov – na sploh.

Obveščevalna dejavnost je kot tema navdihnila številne literarne ustvarjalce. Med njimi velja za enega izmed najboljših britanski romanopisec John Le Carré. V razpravi bomo tematizirali njegov roman *Tinker, Taylor, Soldier, Spy*,¹ ki opisuje problem odkrivanja sovjetskih vrinjencev v britanskih tajnih službah, in sicer ne kot bi to storili literarni kritiki, literarni zgodovinarji ali komparativisti, temveč kot zgodovinarji, ki jih zanima primerjava med fikcijo in realnostjo, kakršno je zgodovinopisje spoznalo v zadnjem obdobju. Namen je namreč prikazati, v kolikšni meri Le Carréjeva fikcija sovпада z ugotovitvami zgodovinarjev o enem izmed najpomembnejših problemov hladnovojne konfrontacije tajnih služb, in tako opozoriti na tedaj najbolj relevantne značilnosti delovanja britanske *intelligence* za preprečevanje zunanje kontaminacije.

Izhajali smo iz hipoteze, da nam lahko fikcija o obveščevalni dejavnosti pripomore k njenemu boljšemu razumevanju in torej prepoznavanju sveta skrivnosti, zakulisij, varljivosti, na pol resnic, podobno kot velja za literarne objave o diplomaciji (npr. Jazbec, 2013). Vedno večja dostopnost primarnih virov tajnih služb v javnih arhivih (npr. Bajc, 2007)² nam seveda ponuja dobre možnosti raziskovanja tajnega delovanja v preteklosti, ne more pa nam pričarati tiste atmosfere vidnega, a hkrati na pol vidnega ter nevidnega, značilne za »podzemlja« obveščevalne dejavnosti.

Pri analizi romana smo upoštevali številna dela zgodovinarjev in najbolj relevantno literaturo, ki na splošno ter posebej v okviru Le Carréjeve ustvarjalnosti analizira elemente v t. i. *spy fiction* in jih primerja z realnostjo (Maddox, 1986; Wark, 1991; Aronoff, 1999; Black, 2004; West, 2004; INS, 2008; West, 2009), kot tudi splošne teorije o delovanju obveščevalnih služb, ki segajo v preteklost. Obveščevalna dejavnost je stara toliko kot človeška družba. Torej klasične teorije o vojskovanju, prevzemu in ohranitvi oblasti, ko – makiavelistično – cilji opravičujejo vsa dovoljena in nedovoljena sredstva, zato pa je treba nasprotnika in sovražnika (ter celo »prijatelja«) globinsko spoznati, ga zavajati, pridobiti o njem tajne informacije. Že za klasične utemeljitelje vojaške doktrine, ki so se spraševali, kaj vojna je in kako v njej premagati sovražnika, je bilo tajno delovanje eden izmed temeljev uspeha. Sledi o obveščevalni dejavnosti najdemo že pri starih Kitajcih, Grkih, Rimljanih idr., v Bibliji, pa v literarnih in drugih zapisih, ko je bila tudi nemalokrat pomembna vloga žensk – vohunk (Rapetto, Di Nunzio, 2002, zlasti, 53–83, 191–193; prim. Frewin, 1968; Barring, 1970; Boar, Blundell, 1987; Levy, 2004; Greene, 2006, 242–258). Obveščevalne službe pa so se najbolj razvile v sodobni zgodovini, na kar je pomembno vplival tehnološki

1 Uporabili smo enega izmed številnih italijanskih prevodov, ki je izšel leta 1998.

2 Nekatere novodostopne vire obveščevalnih služb v Britanskem državnem arhivu bomo omenili v nadaljevanju, glede najnovjših v Arhivu Republike Slovenije pa glej npr. Režek, 2013a in Režek, 2013b.

razvoj 20. stoletja, ki je pripomogel, da se je »špijonaža« še bolj razvila oz. globalizirala, saj so veliki državni interesi na globalni sceni pripeljali do svetovnih spopadov nepredvidenih razsežnosti ter tako dodatno vplivali na porast obveščevalne dejavnosti.

Vse to je navdihnilo literate, ki so skrivnostni svet »špijonov« prenašali v fikcijo ter tako burili ljudske domišljajske predstave in ustvarili prave mite. Nekateri avtorji so se naslanjali na resnične zgodbe pomembnih obveščevalcev (npr. Meissner, 1966, ki je uporabil zgodbo sovjetskega agenta Richarda Sorgeja), svoj pečat pa so pustili tudi nekateri profesionalni obveščevalci, ki so del izkušenj opisali v memoarih, ki so koristni tudi pri zgodovinskih rekonstrukcijah (npr. Marchetti, 1937; Berndorff, Johnson, Ladoux, 1940; Vauhnik, 1965; Popov, 1974; Pacepa, 1989; Liddell, 2005a; Liddell, 2005b). Medijski odmev tematike tajnih služb v knjigah, stripih, filmih, zadnje čase tudi v računalniških video igrah, je očitno večkrat vplival na percepcijo ljudi in celo na zgodovinsko obravnavo obveščevalnih služb. Vendar nekateri zgodovinarji, zlasti eden izmed najpomembnejših britanskih vojaških strokovnjakov John Keegan (Keegan, 2004a; Keegan, 2004b, 508–531), svarijo pred nekritičnim precejevanjem realne vloge tajnih služb.

Le Carréjev roman ni le mojstrsko napisan roman in torej privlačno branje napete vohunske zgodbe, temveč vsebuje veliko realnih elementov o delovanju tajnih služb. V razpravi bomo navedli in analizirali najznačilnejše primere, ki nam prikažejo problem kontaminacije zunanega sovražnika (Sovjetov) in prizadevanja za dekontaminacijo.

TINKER, TAYLOR, SOLDIER, SPY

Roman je prvič izšel leta 1974 in postal pravi bestseller. Poznavalci vohunskega romana so si edini v oceni, da sodi v sam vrh tega žanra. John Le Carré – to je psevdonim, pravo ime je David John Moore Cornwell, rojen 1931 – je svoj prvenec objavil leta 1961 in doslej napisal 24 knjig, ki z izjemo ene vse obravnavajo skrivnostni svet vohunov. Po nekaterih njegovih uspešnicah so pripravili tudi radijske igre ter vrteli televizijske in filmske priredbe, zadnjo pred tremi leti, ravno na podlagi romana *Tinker, Taylor, Soldier, Spy*, v režiji Tomasa Alfredsona in izvrstni interpretaciji Garyja Oldmana.

Vsebina romana je naslednja: voditelju sovjetskih tajnih služb *Karli* je v britansko tajno službo uspelo vrniti svojega agenta, t. i. »krta« (med tistimi Britanci, ki sumijo, da se je sovjetski agent res zasidral mednje, nadenejo krto fiktivni vzdevek *Gerald*). Izjemne nevarnosti se šef službe, ki ga Le Carré imenuje *Control*, dobro zaveda, vendar se vsi njegovi poskusi, da bi krta odkrili, izjalovijo. V tajni operaciji, imenovani *Testify*, *Control* pošlje agenta Jima Prideauxa na Češkoslovaško, da bi se sestal z nekim generalom, ki naj bi Britancem razkril identiteto krta (v resnici je bila to dobro pripravljena past, ki jo je s pomočjo krta *zrežiral Karla*), vendar se operacija izkaže za polomijo, zato šefa britanske tajne službe in njegovega namestnika Georgea Smileyja – to je glavni protagonist romana – odstavijo. Velika Britanija in njene službe se blamirajo, razkritih je tudi več drugih agentov, nekaj podatkov pricurja celo v časopise, in v Londonu se pojavijo parlamentarna vprašanja. Skratka, prava katastrofa za britansko *intelligence*.

Šef kmalu zatem umre, britanske oblasti in zunanje ministrstvo, Foreign Office, pa kljub vsemu Smileyja ponovno vpokličejo v svoje vrste, in sicer s posebno nalogo: da

odkrije krta. Smiley je pred zelo težko nalogo, ki seveda ostaja tajna tudi novemu vodstvu službe, četverici, ki jo sestavljajo novi šef Percy Alleline, vodja londonske sekcije, ki je prevzela monopol nad vsemi operacijami, Bill Haydon, vodja sekcije, ki se ukvarja z državami na drugi strani železne zaves, Roy Bland, in vodja notranje varnostne službe Toby Esterhase. Medtem *Gerardu* uspe še učinkoviteje plasirati lažna poročila (Sovjetom s pomočjo krta uspe britansko tajno službo zalagati s številnimi apokrifnimi podatki, in sicer preko skrivnostnega vira *Merlin*, v okviru operacije, ki jo v britanski službi imenujejo *Witchcraft*), česar pa se omenjeni člani novega vodstva ne zavedajo. Ravno obratno, okoli vira *Merlin* postavijo skoraj nepredušno bariero, tako da se drugim ni dovoljeno vmešavati v najpomembnejše zadeve. Zgodbo o domnevnem krtu utišajo in lažnim podatkom še naprej verjamejo, saj upajo, da se bodo izkazali pred »bratrance« v Washingtonu. *Karlin* cilj pa je, da bi mu preko preslepljenih britanskih služb naposled uspelo vohuniti za Američani in tudi njim podtakniti lažne informacije. Nadvse ambiciozen načrt ima vse možnosti, da bo prej ali slej uspel, saj je krt nihče drug kot eden izmed nove četverice vodilnih. Zato uspe pridobiti naklonjenost svojih kolegov, ki ne slutijo, da jih vleče za nos.

V samem vodstvu torej sedi sovjetski agent, a Smileyja to ne zaustavi, in tako še naprej potrpežljivo preiskuje ozadje vira *Merlin*: natančno analizira in interpretira lažno dokumentacijo in druge podatke, pri čemer uporabi inteligentne načine sklepanja, brska po starih dosjeh in izpraša vse vpletene v pripravo na nesrečno operacijo *Testify*, ki jih je služba na krtovo pobudo dala na stranski tir ali pa z njimi prekinila sodelovanje; Prideaux se je moral na primer zaposliti kot učitelj na neki šoli v periferiji. Smileyju tako uspe sestaviti zapleteno sestavljanko in razkriti sovražnika številka ena, za katerega se naposled izkaže, da je eden izmed četverice, Haydon. Ta naposled prizna, da ga je *Karla* rekrutiral že pred desetletji. Smileyju torej uspe rešiti tajno službo pred katastrofo, ni pa naiven, ker ve, da sovjetska služba ne bo mirovala. Le Carré namreč v naslednjih dveh romanih (*The honourable schoolboy* iz leta 1977 in *Smiley's people* iz leta 1980), ki skupaj s prvim romanom tvorijo trilogijo o *Karli*, ponovno vpreže Smileyja (ta je sicer protagonist tudi v nekaterih drugih Le Carréjevih romanih), ki se na svoj – nič kaj James Bondovski način – bori proti zapriseženemu sovražniku.

V romanu je nekaj avtobiografskih elementov,³ saj je sam avtor John Le Carré pripadal britanskim tajnim službam. Po drugi svetovni vojni je namreč najprej deloval v okviru britanske protiobveščevalne službe Security Service ali Military Intelligence 5 (MI5), v obdobju od 1960 do 1964 pa je pod kritjem zaposlenega na britanskem veleposlaništvu v Bonnu in nato na konzularnem predstavištvu v Hamburgu delal za tajno obveščevalno službo Secret Intelligence Service ali Military Intelligence 6 (MI6) (Polmar, Allen, 2004, 379; West, 2004, 280; Maddox, 1986, 161). Le Carré ni bil edini bivši *insider*, ki je objavil literarne uspešnice na temo tajnih služb. Med Britanci je večina takih služila v protiobveščevalni službi MI5 (West, 2004; West, 2009, 192–193, 235–241). Ravno tako je bilo v ZDA, čeprav v precej manjšem obsegu (McCarry, 2008). Avtobiografski je tudi kontekst zgodbe. Kariera agenta Johna Le Carréja se je namreč nepričakovano prekinila, ko je

3 O vplivu avtobiografskih elementov na pisatelje glej npr. Pirjevec, 2011.

eden izmed najpomembnejših sovjetskih vrinjencev v britanskih službah, znani Harold A. R. (Kim) Philby, leta 1963 zbežal v Moskvo in med drugim pričel razkrivati identiteto številnih agentov. Le Carré je bil tako naslednje leto prisiljen zapustiti tajno delovanje. Podobno uspe v romanu krtu *Gerladu* (Le Carré, 1998, zlasti 275–276) razkriti celo vrsto tajnih britanskih agentov, ki so med drugim delovali v vzhodni Evropi.

CIRCUS – MI6 IN LACON – STALNI PODSEKRETAR NA MINISTRSTVU ZA ZUNANJE ZADEVE⁴ V OBDOBJU PONOVDNE HLADNOVOJNE ZAOSTRITVE

Le Carré nam neposredno ali posredno postreže z nekaterimi vsaj navidezno manj pomembnimi podatki, ki pa so ključni za pravo kontekstualizacijo zgodbe. Očitno je služba, ki ji pripada Smiley, ena izmed tajnih britanskih obveščevalnih služb, in sicer MI6, čeprav tega avtor nikoli ne zapiše. Službo Le Carréjevi protagonisti imenujejo *Circus*, vzdevek, ki so ga nekaj let po objavi romana pravzaprav nekateri uporabili za drugo službo, MI5 (West, 1983a).⁵ Nekateri raziskovalci (Rapetto, Di Nunzio, 2002, 539) po drugi strani omenjajo, da se je interno v MI6 uveljavil izraz *the Firm*, drugi pa (Davies, 2005, 1), da je poznana tudi kot *the Office*, *the Racket* in *the Friends*. Katero je bilo pravo interno poimenovanje, pa v našem primeru ni niti najpomembnejše, saj je, kot bomo videli, Le Carréjeva izbira primerjave službe s cirkusom nadvse posrečena. Medtem pa je šef službe v romanu poimenovan kot *Control*, se pravi vzdevek z začetnico C. Poznavalci vemo, da so se v resnici vsi voditelji MI6 podpisovali s črko C, in to ne samo v interni korespondenci.⁶ To je bila začetnica priimka prvega izmed njih v letih 1909–1923, ki se je pisal Cumming (George Mansfield Smith-Cumming). V dostopnih dokumentih, ki jih hrani britanski državni arhiv, se na splošno celotna služba MI6 večkrat pojavlja kot C.⁷

Smileyjeva služba je torej MI6, čeprav je leta 1999 sam Le Carré razkril, da je bil eden izmed modelov za Smileyja pripadnik MI5 Lord Clanmorris, poznan kot John Bingham, avtor več literarnih del na temo obveščevalne dejavnosti. Bil je eden izmed najuspešnejših pripadnikov protiobveščevalne službe v medvojnem zavajanju nacistov na Angleškem in pri odkrivanju sovjetskih vrinjencev. Po vojni sta z Le Carréjem tesno sodelovala v MI5 (npr. West, 2004, 280; *The Times*, 10. 2. 2013; *The Telegraph Online*, 24. 2. 2011, 27. in 28. 2. 2014). Kljub temu Smiley do konkurence – tako pač avtor imenuje MI5 – ni prizanesljiv, njene pripadnike ironično označi za inkvizitorje (Le Carré, 1998, 259, 263).

Resničnemu dogajanju odgovarja, da glavnega junaka romana ponovno vpokličeta vlada in zlasti zunanje ministrstvo, saj je slednje imelo nadzor nad MI6. Konkretnje Smileyja ponovno angažira predstavnik Foreign Officea, Oliver Lacon, ki je tudi premierov svetovalec (Le Carré, 1998, 33). Iz konteksta razberemo, da Le Carré tudi njemu nameni kritično opazko, saj je bil ravno Lacon tisti, ki je Smileyju pred letom dni naro-

4 Permanent Under-Secretary of Foreign Office.

5 Pravzaprav je Westova knjiga o povojni vlogi službe MI5 najprej nosila naslov *A Matter of Trust* (West, 1982) in je pod spremenjenim naslovom, *The Circus*, izšla leta 1983 v ZDA (West, 1983a).

6 Npr. TNA FO 1093/347, C to Chairman J.I.C., D.N.I., D.M.I., A.C.A.S.(I). (C/174), London, 28. 3. 1946.

7 Npr. TNA ADM 223/851, C. Morgan: Problem of relations between N.I.D. & C. [verjetno 1941]; Conflict of Interests between C and S.O.(E.), [verjetno 1944]; TNA WO 202/356, B1 to London, 5. 12. 1942.

čil, naj opusti preiskavo o krtu (Le Carré, 1998, 73); očitno je *Geraldu* uspelo preslepiti marsikoga. Taka figura predstavnika *Foreign Officea* je v resnici odgovarjala stalnemu podsekretarju na ministrstvu, Permanent Under-Secretary (ali pa predstavniku njegovega oddelka, Permanent Under-Secretary's Department). Med drugim je ta predstavljal zvezo med ministrstvom in predsednikom vlade na eni strani in tajnimi službami na drugi. Torej je bil eden izmed osrednjih ali ključnih protagonistov britanske *intelligence*. Lacon je namreč tisti, ki Smileyja obvesti, da ima služba (torej MI6) kakih 600 aktivnih agentov, od teh približno 120 onstran železne zavese (Le Carré, 1998, 78). Koliko agentov je tedaj v resnici imela MI6, nam ni znano, so pa zato upravičena velika pričakovanja glede gradiva tega posebnega podsekretarja oziroma njegovega oddelka, ki postaja v zadnjem obdobju sproti dostopno v britanskem državnem arhivu (serija TNA FO 1093).

Iz konteksta lahko razberemo (Le Carré, 1998, zlasti 355), da se roman odvija v začetku sedemdesetih let, kar pomeni, da je avtor zgodbo postavil v »realni čas«, saj je, kot rečeno, roman izšel leta 1974. To pa je bilo neke vrste shizofreno obdobje, ko sta se antagonistična bloka kljub vsemu odločila, da z namenom lajšanja napetosti sedeta za isto mizo in poskušata najti skupni jezik, kar je bilo poimenovano kot leta popuščanja napetosti ali detanta. Po drugi strani pa so bila to leta, ki so jih okarakterizirale posamezne epizode nove hladnovojne zaostritve, med drugim med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo. Po sovjetski invaziji Češkoslovaške poleti 1968 so se razmere v Evropi seveda zaostriale, a že naslednjega leta sta obe velesili, Sovjetska zveza in ZDA, pokazali pripravljenost na dialog, na primer glede zmanjšanja jedrske oborožitve, popuščanja napetosti na Bližnjem Vzhodu, pojavljale so se zamisli o veliki evropski konferenci glede varnosti in sodelovanja. Britanci so kljub začetni skepsi glede zmanjšanja napetosti poskušali izboljšati odnose z Moskvo, a je septembra 1971 prišlo do največjega posega s strani britanskih varnostnih služb proti sovjetskim: britanske oblasti so na podlagi preiskav MI5 iz Londona izgnale kar 105 sovjetskih oficirjev, ki so bili obtoženi vohunstva (operacija FOOT). Kljub takemu drastičnemu posegu, ki je povzročil, da se je delovanje sovjetskih obveščevalcev na Angleškem za nekaj let močno okrnilo (čeprav se ni popolnoma prekinilo), pa proti pričakovanjem ni prišlo do popolne prekinitve odnosov med Moskvo in Londonom (Andrew, 2009, 565–576; prim. Andrew, Mitrokhin, 1999, 544, 546).

KRT HAYDON – VRINJENCI KGB

Smileyjeva zgodba torej izvira iz realnega sveta in časa, ko so v letih hladne vojne zahodno javnost presenetile in pretresle novice o sovjetskih vrinjencih – t. i. krtih. Sicer so prvi sovjetski agenti v Veliki Britaniji poskušali delovati že neposredno po oktobrski revoluciji oziroma po koncu prve svetovne vojne (Madeira, 2003), prve penetracije sovjetske obveščevalne službe v Foreign Office pa segajo v leto 1929 (Andrew, Gordievskij, 2000, 199–202), in to kljub temu, da je MI5 po prvi vojni še največ pozornosti posvečala ravno t. i. boljševiški ali rdeči nevarnosti (Andrew, 2009, 140–143).

Izmed vseh vrinjencev je najbolj znana t. i. cambridgeova peterica, skupina agentov, ki so jih sovjetske službe v tridesetih letih rekrutirale na univerzi v Cambridgeu: Donald Maclean, Guy Burgess, Kim Philby, Anthony Blunt in John Caincross. Ob teh so bili tudi

drugi, ki so delovali pred in med drugo svetovno vojno ali po njej. Na splošno je imela sovjetska obveščevalna služba v vrstah diplomiranih na britanskih univerzah več agentov kot MI5 in MI6 skupaj v sovjetskih strukturah. Poleg tega je sovjetskim obveščevalcem uspelo prodreti tudi med Američane. V obdobju 1930–1940 so bile glede tega ZDA še bolj ranljive od Britancev, ko je Moskva svoje ljudi plasirala na ameriško veleposlaništvo v Moskvi, pa tudi v Washington, v samo administracijo predsednika Franklina D. Roosevelta. Sicer Christopher Andrew in Oleg Gordievskij ocenjujeta (2000, 245–251), da tedaj, pred vojno, za Sovjete vohunjenje proti ZDA ni imelo takega pomena, kot ga je imelo vohunjenje proti Britancem. Morda je še največ škoda Američanom povzročil agent varnostne službe Federal Bureau of Investigation (FBI) Robert Philip Hanssen, ki je od leta 1979 dalje Sovjetom posredoval veliko tajnih podatkov. Svojo dvojno igro v korist Moskve je igral tudi po razpadu sovjetskega imperija, dokler ga niso leta 2001 odkrili (Trahair, Miller, 2004, 137–139; Hitz, 2008, 55–57).

O delovanju sovjetskih služb proti Veliki Britaniji in Zahodu ter posebej o peterici je izšlo že več temeljnih del (npr. West, 1982; West, 1983a; West, 1983b, 389–402; Penrose, Freeman, 1987; West, 1991, 95–122; Harrison, 1994; West, Tsarev, 1998; Andrew, Mitrokhin, 1999; Andrew, Gordievskij, 2000, 191–251; Carter, 2001; Aldrich, 2002, 421–442; Kerr, 2004; Hamrick, 2004; Polmar, Allen, 2004, 84–85, 98–100, 105–106, 398–400, 495–499; Andrew, Mitrokhin, 2005; Davies, 2005, 219–222, 266–268; Twigge, Hampshire, Macklin, 2008, 28–33, 44–48, 81–83, 200–201, 258–259; Hennessey, Thomas, 2009, 202–214, 560–576; Trahair, Miller, 2009, 37–38, 44–48, 232–234, 331–333; Andrew, 2009, 341–351; 420–441; West, Tsarev, 2009). Najpomembnejše podatke o njih bomo navedli v nadaljevanju naše razprave. V sedemdesetih letih, potem ko je leta 1968 sam Philby s svojimi spomini *My Silent War* poskrbel, da je javnost izvedela za njegovo dvojno igro, so se pričela tudi širiti številna ugibanja, deloma kontroverzne interpretacije in celo pretiravanja, kdo naj bi še bil vrinjenec, prav tako pa tudi teorije zarote (npr. Fisher, 1977; Boyle, 1979; Sutherland, 1980; Wright, 1999), ki so celotni zadevi pridale veliko vznemirjenja, nekaterim avtorjem pa precej razpoznavnosti.

Ko je Le Carré objavil roman, je bilo že nekaj let znano, da so bili krti iz Cambridgea na delu, čeprav so bili do tedaj javnosti znani le trije, Maclean, Burgess in Philby, dvojna igra Blunta je bila »navadnim smrtnikom« razkrita pozneje, leta 1979, prava vloga Caincrossa pa šele 1990. Brez odgovora ostaja vprašanje, ali je morda Le Carré, ko je še pripadal tajnim službam, poznal kaj več podatkov.

Nedvomno drži, da so bili krti zelo sposobni in take značilnosti dobimo tudi pri Le Carréjevem krtu, se pravi pri Haydonu. V očeh sodelavcev službe je namreč eden izmed redkih, ki ga v *Circusu* še zmerom odlikuje izjemna učinkovitost. Nadvse agilen je in svojo pečat je v preteklosti pustil malodane po vsem svetu, ko je razvil na primer mrežo tajnih sodelavcev na Kitajskem in postavil na noge mrežo kurirjev, ki je delovala od Balkana do Madrida (Le Carré, 1998, 89–90). Tudi Smileyju so Haydonove sposobnosti dobro znane: da je eden izmed najbolj talentiranih v službi, njegovo družinsko poreklo je na visokem nivoju, v študentskih letih naj bi v Oxfordu v nasprotju z večino levičarskih simpatizerjev zahajal v desničarsko usmerjene kroge, bil je tudi ambiciozen amaterski slikar, tajna služba ga je že precej časa opazovala in ga leta 1939 rekrutirala v svoje vrste, uspelo

mu je splesti zveze na vseh veleposlaništvih in konzularnih mestih Bližnjega vzhoda, z lahkoto se je naučil tujih jezikov, uspelo mu je biti povsod nadvse uspešen, bil je očarljiv, nonšalantno je uporabljal nekonvencionalne metode; primerjava z znamenitim Lawrenceom Arabskim je neizbežna, zapiše Le Carré. Večkrat potuje v Washington, kjer – lahko si predstavljamo – vzdržuje zvezo z »bratranskimi« agenti ameriških služb (torej Central Intelligence Agency – CIA in FBI) (Le Carré, 1998, 157–159, 259–260, 353). Izkaže se tudi, da sta Haydon in Prideaux od mladih let na Oxfordu veliko prijateljevala, obenem iz konteksta razberemo, da se je že tedaj med njima razvilo homoseksualno ljubezensko razmerje. Podrobnejša preveritev osebnega dosjeja o rekrutaciji Prideauxja pa je pokazala, da so bile njegove mladostniške politične simpatije bolj na levi (Le Carré, 1998, 78–79, 223–224), kar je pomenilo, da Haydon morda le ni bil iskreno blizu desničarskim krogom, temveč obratno. Hkrati v *Circusu* krožijo govornice o njegovi spolni orientaciji, češ da je biseksualna (Le Carré, 1998, 182).

Le Carré je torej v antagonistu našega junaka združil kar nekaj karakteristik, ki so bile skupne vsem petim iz Cambridgea in ne le Philbyju, saj je očitno slednji v romanu Haydon. O Philbyjevi sposobnosti ni dvomov, saj mu je med drugim na primer uspelo, da je užival popolno zaupanje v vodstvu MI6 (npr. Jeffery, 2010, 490), in tako je vse do leta 1963 zavajal svojo službo, a tudi drugi štirje so bili v svojem dvojnem delu zelo uspešni. Burgessu je na primer med drugo vojno uspelo kopirati na tisoče tajnih britanskih dokumentov in jih dostavljati Sovjetom, po vojni pa je postal pomočnik vodilnih na britanskem zunanjem ministrstvu in Sovjete obvestil o Attleejevem namenu, da bo tudi Velika Britanija producirala jedrsko orožje. Bluntu je uspelo pridobiti podatke o zavezniških načrtih invazije Evrope in jih posredovati Moskvi. Caincross je od leta 1942 delal v okviru posebnega in najbolj tajnega oddelka MI6 za prestrezanje in dešifriranje sovražnikovih sporočil, imel je tudi dostop do tajnih dokumentov zunanjega ministrstva o britanski politiki, sovjetskim službam je med drugim posredoval dokumente, ki so jih pridobile britanske službe o nemških načrtih napada na Kursk in zaradi tega ga je po vojni Sovjetska zveza odlikovala. Maclean je od 1941 Sovjetom posredoval številne dokumente Foreign Officea, nato pa je v ZDA deloval v okviru posebne skupine, ki se je ukvarjala z atomsko bombo, in Moskvi je posredoval zelo pomembne podatke. V romanu je neposredna podobnost s Philbyjevim primerom v tem, da je slednji nekaj let deloval v ZDA, in sicer je tesno sodeloval z enim izmed najpomembnejših v tajni službi CIA, Jamesom-Jesus Angletonom. Philby je nanj tako vplival, da so glede nekaterih agentov ameriške oblasti napačno presodile, da so izdajalci, in tako onemogočile delovanje nekaterim svojim sposobnim posameznikom. Na podlagi znanih podatkov vemo tudi za homoseksualna nagnjenja Blunta in Burgessa, Maclean pa je bil biseksualen, medtem ko je bila za Blunta značilna velika ljubezen do likovne umetnosti in strokovna podkovanost glede slikarstva. Le Carré si je torej privoščil *licentiae poeticae*, in to tudi pri podatku, da sta bila Haydon in Prideaux na Oxfordu, čeprav so v resnici omenjeni krti študirali v Cambridgeu. Je pa tudi res, da so Sovjeti svoje agente oziroma sodelavce rekrutirali na obih visokošolskih središčih.

Zelo posrečen je Le Carréjev opis značilnosti krti, njegove vloge in okolja, v katerem deluje, prav tako kot prikaz podobnost z realnostjo. V romanu beremo, da je za Moskvo

take vrste agent, ki se mu uspe ugnezditi na Zahodu, zelo dragocen, saj potrebuje več let, 15 ali celo 20, da se mu uspe preriniti do prave pozicije. Večino krtov je *Karla* rekrutiral v krogih visoke buržoazije, in to že pred vojno (Le Carré, 1998, 63–64). Da bi jih obvarovale, sovjetske službe vzdržujejo nadvse stroge varnostne ukrepe, na primer pri šifriranju ali maskiranju sporočil, ki iz Londona potujejo v Moskvo (Le Carré, 1998, 65). Svoje agente sovjetske službe izurijo tudi v izvajanju sabotaž in umorov s pomočjo različnih tehnik, in sicer v posebnih centrih izven Moskve (Le Carré, 1998, 104). Podatek je po svoje zelo pomemben, saj so v resnici sovjetske službe konec leta 1938 izven Moskve postavile na noge nov center za urjenje svojih posebnih agentov, vključno s privzganjem način življenja in mišljenja buržoaznega Zahoda (Andrew, Mitrokhin, 1999, 117–118).

Karla ima še druge agente. Ivlov-Lapin ima na primer nalogo pomagati krtu (Le Carré, 1998, 63–65). Krti namreč potrebujejo »pomočnike«, slednji pa imajo več nalog, med drugim nadzor nad krti, preverjanje, ali res opravljajo svoje tajno delovanje v skladu z dogovorjenimi načrti (Le Carré, 1998, 65). Take sorte pomočniki so bili na primer t. i. agenti rezidenti in t. i. speči agenti, o katerih pa v zgodovinskih rekonstrukcijah praviloma nimamo veliko podatkov. V domeni z Moskvo so namreč lahko delovali že dolgo časa in so se, če so se, aktivirali šele »ob pravem času«.

Povezovalno vlogo med krtom in *Karlo* opravlja odgovorni za kulturne izmenjave na sovjetskem veleposlaništvu v Londonu, Alexis Alexandrovič Poljakov. V resnici je to polkovnik Gregor Viktorov, ki v nočnih urah iz Moskve prejema navodila in jih posreduje krtu. Svoje tajno delovanje med dnevom zamaskira s tem, da deluje kot posrednik svoje kulture po univerzah in raznih britanskih združenjih (Le Carré, 1998, 64–65). O njem so se nekateri v britanskih službah prepričali, da mora biti eden izmed najboljših učencev *Karle* (Le Carré, 1998, 109–114). Tudi taka figura bi lahko ustrezala realnemu delovanju obveščevalnih služb, saj so bili tudi nekateri kulturni predstavniki v tujih državah na nek način povezani s tajnim delovanjem. Državam je bilo namreč s pomočjo kulture na tujem lažje prodreti, saj je bila s pomočjo slednje percepcija nevarnosti, ki je prihajala iz tujine, manjša. V prvi polovici 20. stoletja je sploh večina vodilnih držav spletla široko mrežo kulturnih predstavništev v tujini in protagonisti so bili uradni kulturni atašeji, pa tudi drugi, od umetnikov, ki so svoja dela predstavljali ali razstavljali v tujini, profesorjev in lektorjev ter prevajalcev do drugih ustvarjalcev, tvorcev izobraževanja, intelektualcev, novinarjev in tudi obveščevalcev. Kot nam pokažejo najnovejše študije v tem smislu (npr. Gienow-Hecht, 2003; Cull, 2011), je vse te karakteristike možno najti v letih hladne vojne, ko sta zlasti Sovjetska zveza na eni in ZDA na drugi strani razvili številne pobude, da bi med drugim kontaminirale nasprotnikovo/sovražnikovo družbo. Iz romana razberemo tudi, da imajo britanske službe pod nadzorom od 200 do 300 oseb, ki so zaposlene v raznih sovjetskih podjetjih, kot so Tass, Radio Moskva, Aeroflot, ter v konzularnih in diplomatskih službah (Le Carré, 1998, 86). Avtor romana torej učinkovito prikaže razne načine kritja sodelavcev ali pa vsaj potencialnih sodelavcev, ki so jih po navadi uporabljale obveščevalne službe v tujini.

V romanu je posebna pozornost seveda namenjena glavnemu sovražniku, sovjetski tajni službi, še zlasti pa njenemu šefu – *Karli*. Britanska *intelligence* je ugotovila, da je prav on najbolj zvita in skrivnostna oseba v centru sovjetskih služb, kjer je celo kolegom njegovo pravo ime nerazumljivo. Britanci so se dokopali tudi do podatkov, da je v pre-

teklosti v okviru internega boja za oblast v moskovskem centru zaman poskušal postaviti na noge svojo zasebno vojsko. O njem so se širile govornice – neke vrste mitologija, meni Smiley –, da je pripadal prvi sovjetski tajni varnostni službi Čeki (se pravi Vserossiyskaya chrezvychaynaya komissiya po bor'bye s kontrrevolyutsiyei i sabotazhem), nato se je izkazal leta 1936 v Španiji, jeseni 1941 v protiofenzivi pri Smolensku, uspešno je zavajal Nemce, okrog leta 1948 je bil celo zaprt v Sibiriji, rehabilitiran po Stalinovi smrti, deloval je v ZDA, nekaj let zatem ponovno padel v nemilost, a naposled prišel do popolne moči (Le Carré, 1998, 63, 105, 199–201). Menimo, da bi lahko opis v precejšnji meri odgovarjal vodji sovjetskih tajnih služb, ki jih poznamo pod kratico KGB, se pravi Komitet Gosudarstvenoj Bezopasnosti, čeprav so svoje ime večkrat spremenile.⁸

ZNAČILNOSTI BRITANSKE *INTELLIGENCE* IN PODCENJEVANJE KOMUNISTIČNE NEVARNOSTI

Roman nam neposredno in posredno postreže s številnimi karakteristikami, ki so značilne za obveščevalne službe; za avtorja so to seveda službe Njenega veličanstva, a lahko si predstavljamo, da bi morale veljati tudi za druge. Bralca še najbolj pritegnejo opisi negativnih karakteristik pripadnikov, in sicer njihove človeške slabosti, kot so nezaupljivost, nevoščljivost, napol resnice, prav tako je privlačno dejstvo, da v *Circusu* posvečajo premalo pozornosti varnostnim protokolom, obenem ne manjka niti antagonizma med raznimi službami.

V samih vrstah *Circusa* vlada na primer splošno nezaupanje, »[...] ker si nihče ne upa odpreti srca pred drugimi, nikoli, niti enkrat [...]«, zato pa je med pripadniki službe veliko napetosti (Le Carré, 1998, 62). Na splošno celoten roman temelji na predpostavki, da Foreign Office in predsednik vlade nimata največjega zaupanja v svoje službe in agente. A hkrati morata enemu izmed njih vendarle zaupati, da naredi red, se pravi Smileyju, ki je v prejšnjem obdobju padel v nemilost. Nekomu moraš pač zaupati, ključno vprašanje pa je, na koga se lahko v resnici zanesesh. Smileyja po vsej verjetnosti izberejo zaradi njegovih nadpovprečnih sposobnosti, ki jih omenjamo v nadaljevanju.

Smiley se zanaša na osebna prijateljstva iz preteklih let in na kolegialnost. Po drugi strani tudi on in sodelavci gojijo nezaupanje do drugih kolegov. To se kaže na primer v previdnosti pri komuniciranju po telefonu, da bi se preko prisluškovanja ne razkrili. To postavlja med drugim nekatere protagoniste pred neprijetna predvidevanja, da je bila morda kdaj tudi njihova zasebnost pod vprašajem, na primer zaradi nestabilnih ljubezenskih razmerij (Le Carré, 1998, 98, 174–175). Smiley celo ugotovi, da se je *Control* pri najbolj kočljivih zadevah izogibal telefonu (Le Carré, 1998, 98, 277). Nadvse aktualni problemi torej, vezani na deficit družbene svobode, na primer v izražanju, komunikaciji in gibanju (Bajc, 2011), kar je britansko družbo očitno skrbelo že v prejšnjih desetletjih.

8 Na primer NKVD (Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del), obenem bi morali upoštevati tudi sovjetsko vojaško obveščevalno službo GRU (Glavnoye Razvedyvatel'noye Upravleniye), pa protiobveščevalne oddelke sovjetske vojske SMERSH. Glede sprememb poimenovanj in deloma funkcij sovjetskih služb npr. Andrew, Mitrokhin, 1999, xi–xii; Andrew, Mitrokhin, 2005, 9–10.

Če je torej na eni strani prisotno nezaupanje, in sicer kot logična posledica preventivne pazljivosti, značilne za vsako tajno delovanje, se po drugi strani izkaže, da so bili v *Circusu* glede najnevarnejših zadev premalo pazljivi. Že *Control* se je na primer zavedal, da je služba pozabila na osnovne varnostne principe svojega delovanja (Le Carré, 1998, 142). Pri nekaterih posameznikih pa se nezaupanje kaže zaradi osebnih strahov. Esterhase je na primer kronično paranoičen, saj sumi, da kolegi kujejo zarote proti njemu (Le Carré, 1998, 258).

Zgodba okoli razkrivanja krta se je v preteklosti zakomplicirala tudi zaradi tega, ker so posamezni vpleteni agenti hote zamolčali nekatere svoje povezave, na primer Ricki Tarr, ki je ščitil Irino, ženo enega izmed vodilnih v izpostavi sovjetskih služb v Hong Kongu, ki je trdila, da pozna pravo identiteto krta. Smiley Tarovega obnašanja ne opravičuje, ve pa, da mnogi agenti določene podatke svojega delovanja večkrat zamolčijo (Le Carré, 1998, 189–190). V tem primeru je ljubezensko razmerje vplivalo na pol-resnice agenta.

Na splošno je v romanu ena izmed rdečih niti *Controlova* negativna ocena četverice, ki ga je naposled zamenjala, saj jo ocenjuje, da ni najbolj sposobna. Pozorni bralec v romanu posredno razume, da so na negativno oceno vplivali tudi nevoščljivost in ljubosumje, celo sovražstvo v vrstah *Circusa*, na primer med nekdanjim šefom *Controlom* in Allelinom. Med njima so se razpoke pričele že v Cambridgeu, ko je bil *Control* Allelinov učitelj. Razlog je bil že v tem, da je učenec za razliko od učitelja izhajal iz pomembnejše družine. Njegova nadaljnja kariera v tajni službi ni bila brezhibna, a uspelo mu je priplezati do vrha. *Control* je ocenjeval tudi, da je povzpetniški Alleline za lastno slavo pripravljen na vse (Le Carré, 1998, 133–137). Iz konteksta obenem razberemo, da so bila krtu očitno dobro znana osebna razmerja in je svoj vpliv posredno gradil tudi s pomočjo rivalstva kolegov, skladno s teorijo delovanja obveščevalnih služb, da moraš nasprotnika ali sovražnika globinsko spoznati.

Nevarnost, ki jo predstavlja krt, je tako velika, da bodo morali *Circus* postaviti popolnoma na novo. Edino, kar jih lahko reši, je upanje, da bodo tisti, ki se nevarnosti zavedajo, ostali povezani (Le Carré, 1998, 72). To je zelo pesimistična prognoza Le Carréjevih junakov, ki vedo, da so nekateri v britanskih službah šele po več letih posumili, da bi lahko imeli v svojih vrstah krta, vodstvo pa za take sume ni imelo posluha (Le Carré, 1998, 105–109). Velika prednost za *Geralda* je bilo torej dejstvo, da v britanski tajni službi marsikdo sploh ni verjel v možnost, da se krt mednje res lahko ugnezdi, čeprav je Smiley kolege opozarjal, da so v službi že v preteklosti teoretično predvideli, da se bo to prej ali slej tudi zgodilo (Le Carré, 1998, 98, 281–282). Vse to je skladno s teorijo delovanja tajnih služb, da je varnost na prvem mestu.

»George: ali je možno vohuniti vohunu? Ali je mogoče vohljati za lisjakom, ne da bi ga zasledovali?« – ključno vprašanje, ki ga predstavnik Foreign Officea postavi junaku našega romana. Kako torej odkriti krta? Ko poskuša Smileyja prepričati, naj sprejme izjemno delikatno in zahtevno nalogo, mu sogovornik glasno in nejevoljno odgovori, zakaj se torej ne obrne h konkurenci, k varnostni službi (se pravi MI5), Lancon pa mu odvrne, da minister ne želi niti slišati, da bi ta služba vtikala svoj nos v *Circus*; to ponazori z naslednjo primerjavo: bilo bi, kot če bi se obrnili k vojski, naj opravi preiskavo v mornarici (Le Carré, 1998, 77). Tu je Le Carré med drugim izpostavil problem ne ravno najboljših

odnosov med službama, kar je nekajkrat v romanu dobro razvidno (npr. Le Carré, 1998, 259, 263). V zgodovini je res prihajalo do tekmovalnosti med različnimi službami ali vejami oboroženih sil, čemur so botrovali nevoščljivost, ljubosumje in druge človeške slabosti. Dosedanje raziskave so še najbolj izpostavile slabe medvojne odnose med MI6 in Foreign Officeom na eni strani ter Upravo za posebne operacije, Special Operations Executive (SOE), na drugi (npr. Foot, 1999); novodostopni dokumenti taka razmerja dodatno osvetljujejo.⁹ Hkrati je tu neposredno izpostavljen »večni« problem: kako učinkovito nadzorovati agente, če so ti očitno izurjeni prikrivati svoje delovanje, podobno kot je otežen zunanji (večkrat parlamentarni) nadzor nad delovanjem obveščevalnih služb, ki imajo (morajo imeti) očitno najbolj razvita sredstva za preprečevanje vrinjenja v svoj sistem (Bajc, 2011, 295).

Peterica Cambridgeovih krtoev je bila nedvomno močno pod vplivom komunističnih ali marksističnih idej, a to v tridesetih letih v britanski družbi ni bilo nič nenavadnega, saj je bilo na primer v Cambridgeu od 7.000 študentov kakih 1.000 vpisanih v Cambridge University Socialist Society (Trahair, Miller, 2009, 232). To sicer še ni pomenilo, da je bilo na kolidžu veliko podpornikov Sovjetske zveze, razloge moramo iskati bodisi v internih razmerah na Angleškem bodisi v splošnem ozračju protifašizma in protinacizma, kar je Kominternu skušala in tudi uspela izrabiti (Andrew, 1985, 22–31). Kot je v svojih spominih razlagal Eric Hobsbawm (2004, 118–146), pa je bil na splošno pred drugo vojno doberšen del generacije britanskih študentov »rdeček«. Po podatkih iz literature (npr. Andrew, Mitrokhin, 1999; Andrew, Gordievskij, 2000; Andrew, 2009) vemo, da pri britanskih oblasteh simpatije za marksizem ali bolje rečeno levičarske ideje ter celo preteklo članstvo v Komunistični partiji Velike Britanije niso bili nobena novost. Da bi preslepili britanske obveščevalce, krti svoje komunistične pripadnosti pravzaprav niso niti zatajili, so se pa po navodilih Moskve aktivnemu članstvu v stranki odpovedali ali iz nje uradno izstopili. Skratka, ideološka afiniteta za socialistične ali marksistične ideje ali celo komunizem za britanske oblasti ni predstavljala apriori protidržavne nevarnosti. Najbolj skeptični so bili seveda v protiobveščevalni službi MI5, njena opozorila pa drugi resorji ali druge službe niso zmerom upoštevali. Tako so tudi med drugo svetovno vojno ravnali v okviru posebnih anglo-ameriških služb za subverzivno delovanje SOE in Office of Strategic Services. Britanci in Američani so jih postavili na noge tako rekoč čez noč in so tako ali tako imele kratkoročne interese ter cilj, čim prej in čim bolj škoditi silam osi in torej sodelovati z marsikom. Sedaj poznamo (npr. Smith, 1983, 330–359; Foot, 1999, 202–205, 209–210; Murphy, 2006) kar nekaj primerov, ko so pri obeh služili levičarji ali celo komunisti.

V Le Carréjevem romanu kontaminacija s komunizmom v bistvu ni odločilno prisotna. Ideološko motivacijo nasprotnika, ki ga je pridobil *Karla*, se pravi Haydona, sesta-

9 Npr. TNA CAB 301/51, Hanbury Williams: Report to the Minister of Economic Warfare on the Organisation of S.O.E., 18. 6. 1942 in Annex I: Memorandum, Relation between S.O.E. and the Foreign Office. Podrobneje o odnosih med MI6 in SOE v obdobju od začetka druge vojne do konca novembra 1942 v TNA FO 1093/155. Med drugo svetovno vojno so bile določene napetosti tudi med britanskimi službami na eni strani in ameriški na drugi (npr. Smith, 1983; Torkar, 2012).

vlja bolj sovražstvo do Zahoda, ki temelji predvsem na apriornem zavračanju Amerike. Medtem pa mu je bilo med vojno vseeno, kdo je kdo, ker je bilo tedaj najpomembneje premagati Nemce. Po vojni je bil vedno bolj prepričan v propad Velike Britanije in v njeno absurdno pozicijo ter v domnevo, da ji pač ne bo uspelo vplivati na nadaljnji potek v svetu, zlasti potem ko so leta 1956 Američani ob Sueški krizi sabotirali Britance (Le Carré, 1998, 98, 351, 354–358). Poleg realnega konteksta o povojnem neizbežnem zatonu britanskega in vzponu ameriškega imperija lahko tu omenimo pričevanje enega izmed pripadnikov službe MI6, ki je zatrdil (Benton, 1995), da je Philby, kljub temu da je bil sovjetski agent, med drugo svetovno vojno iskreno deloval proti skupnemu sovražniku.

V romanu, razen v nekaterih izjemah (Le Carré, 1998, 105–106), ni veliko omemb sodelovanja med *Circusom* in tujimi službami. Izjema so Američani, očitno CIA, ki je bila že v očeh bivšega šefa preveč zatopljena vase in v interne boje, v želji, da na podlagi principa *divide et impera* obvladuje vse. Medtem pa Smileyjeva služba tone in izgublja teren na račun partnerjev iz ZDA (Le Carré, 1998, 142). Američani so bili krivi tudi tega, da so morali Britanci v preteklosti zajetega *Karlo* celo izpustiti oziroma zamenjati z nekim agentom Zahoda, ki je padel v sovjetske roke (Le Carré, 1998, 202–203, 213).

Tako je krt gledal na ameriško objestnost, v čemer pa ni bil edini. Morda si je prav zaradi tega avtor v romanu privoščil omeniti primer, ko so sami ameriški agenti doživeli nizek udarec s strani služb držav, ki so bile uradno zaveznice ZDA. Le Carré namreč piše tudi o skrivnih načinih prisluškovanja, o prisluškovalnih napravah, ki so jih ameriške službe namestile v berlinska in beograjska podzemlja, a podoben načrt je v brk Američanom uspelo izvesti francoskim obveščevalcem (Le Carré, 1998, 138). Tudi pri Le Carréju se torej izkaže, da je tajno delovanje v hladni vojni temeljilo na starem (in še vedno aktualnem) pravilu: »Obstajajo prijateljske države, ne pa prijateljske obveščevalne službe«. ¹⁰ Poznamo namreč kar nekaj primerov konkurence med »bratrance«, na kar je seveda vplival omenjeni zaton »starega« imperija in vzpon ameriškega.

HUMINT ALI SIGINT?

Le Carréjev protagonist in njegovi sodelavci se pri svojem delu poslužujejo le enega izmed načinov delovanja tajnih služb: HUMINT oziroma *Human Intelligence*. V resnici so britanske službe – ter seveda druge – uporabljale tudi druge načine tajnega pridobivanja podatkov, v prvi vrsti dešifriranja prestreženih sovražnikovih sporočil, SIGINT oziroma *Signal Intelligence*. ¹¹

Če je za obdobje pred in še posebej med drugo svetovno vojno na razpolago kar precej raziskav o uporabi SIGINT-a (ko je bil za zahodne zaveznike zelo pomemben vir informacij, na primer s sistemom, ki so ga imenovali ULTRA, s katerim so Britanci uspeli dešifrirati tajna nemška sporočila Enigme), je za hladnovojna leta bistveno manj znanega (Aid, Wiebes, 2001; Andrew, 2011, 417), tudi zato, ker je dokumentacija v arhi-

10 »[...] there are friendly nations, but no friendly intelligence services.« (Olson, 2007, 83).

11 Razlago najbolj relevantnih načinov delovanja obveščevalnih služb v hladni vojni dobimo npr. v Kovacs, 1997.

vih o takem načinu delovanja še zmerom na razpolago v skromni obliki. Med izjemami so raziskave Richarda Aldricha (zlasti Aldrich, 2011) in pa prikazi delovanja ameriškega in nato skupnega anglo-ameriškega sistema sledenja sovjetskim sporočilom. Pravili so mu VENONA (npr. Benson, [1995]; Peake, 1997; Andrew, 1999; Schecter, Schecter, 2002, 90–206; West, 2002; Hamrick, 2004) in ravno preko slednjega so se leta 1946 med Američani in Britanci usidrali prvi dvomi o Macleanu. Naposled so se Anglo-Američani prepričali, da je on res krt, vendar ga je Philby, ki je imel dostop do teh informacij, pravočasno opozoril. Maclean se je zato z Burgessom leta 1951 zatekel v Moskvo.

Po eni strani bi torej lahko rekli, da je glede metode delovanja glavnega protagonista Le Carréjev roman še najmanj realističen. Vendar je pazljivemu bralcu razvidno, da so v preteklosti Smiley in drugi podatke o Sovjetih črpali tudi preko dešifriranja prestreženih podatkov ter bili v igrah in protiigrah v okviru radijskega poročanja v določenih primerih tudi v prednosti pred Moskvo. To je *Karlo* skoraj stalo glave, zato pa se je sovjetski *masterspy* popolnoma odpovedal radijskemu poročanju (Le Carré, 1998, 202, 213, 312). Lahko si predstavljamo, da se je s tem podatkom in z opazko, da Smiley goji negativne predsodke do tistih, ki se ukvarjajo z dešifriranjem (Le Carré, 1998, 205; prim. Smith, 2003, 290), Le Carré bodisi hote ali nehote izognil obravnavi SIGINT delovanja. Na tem mestu moramo sicer postaviti nekaj dodatnih vprašanj, na primer, ali je avtor sploh vedel za SIGINT uspehe (in neuspehe).

Po drugi strani bi lahko razkrivanje ali pa vsaj nakazovanje zmožnosti uporabe tehnologije, pa čeprav le v fiktivni obliki, postavila varnost Velike Britanije in zaveznikov pod vprašaj. Na splošno velja kot zanimivo vprašanje, v kolikšni meri so se avtorji literarnih del vzdržali pred razkritji tajnih podatkov, če so zanje vedeli. V našem primeru moramo dodati, da je šele v letu izida Le Carréjevega romana, se pravi leta 1974, izšla prva knjiga, ki je razkrila delovanje omenjenega sistema ULTRA. To so bili večkrat ponatisnjeni in prevedeni spomini Fredericka Winterbothama, *The Ultra Secret* (v slovenščini so spomini izšli dve leti pozneje: Winterbotham, 1976). Do tedaj so se namreč vsi številni sodelavci tega strogo tajnega programa popolnoma vzdržali poročanja v javnosti, celo v domačih krogih. Na začetku sedemdesetih let namreč britanske oblasti niso imele več razloga, da bi zadrževale objavo omenjenih spominov. Predvsem so želele pridobiti na ugledu, potem ko so doživele blamažo v zvezi s krti in zlasti zaradi omenjene objave Philbyjeve knjige, s katero je »slavni« Kim Britance postavil v neprijetni položaj (Aldrich, 2011, 354–355).

Obenem moramo pristaviti, da je moral biti tudi v primeru SIGINT-a človeški faktor nadvse pomemben. Poleg iznajdljivosti pri dešifriranju ali dekriptaciji sporočil z uporabo algoritmov, kjer so seveda prednjačili vrhunski matematiki, je bilo treba pridobljene informacije skrbno pretehtati, interpretirati in priti do smiselnih ugotovitev ali zaključkov. Glede tega so bili gotovo najbolj primerni visoko izobraženi intelektualci (po današnjih merilih bi jih večinoma umestili v preveč podcenjevane humanistične in družboslovne vede). In na tem področju je Smiley nadpovprečno sposoben: pri analizi konteksta, kakor tudi pri potrpežljivem pretehtanju internih gradiv, na primer tistih, ki jih je krt nalašč posredoval britanskim službam, da jih je zavajal. Smiley torej opravi navzkrižne primerjave podatkov, tudi takih, ki navidezno niso pomembni, ali pa podatkov iz dosjejev, ki za marsikoga niso več aktualni. Obenem na novo preverja poročila *Witchcraft* in celo ugotovi,

da so preslepljene britanske oblasti vlagale izdatna finančna sredstva v korist apokrifnega vira informacij *Merlin* (Le Carré, 1998, 95–96, 131–132, 137, 165–166, 168, 215–217, 223, 228, 258–263). Obenem Smiley zaslišuje vse tiste, ki so bili na tak ali drugačen način soudeleženi pri Prideauxovi operaciji (Le Carré, 1998, 231–237, 240–247, 274–289) ali pa so bili z njo seznanjeni, a so jim vodilni v službi prepovedali spregovoriti o njej (Le Carré, 1998, 250–258). Tudi arhivi službe so seveda za Smileyja pomembni, medtem ko iz opisa o njihovi zaprašeni v umazanih prostorih (Le Carré, 1998, 170) zaznamo avtorjev namig, da jih služba podcenjuje. Še tako nezanimivi dosjeji vendarle lahko vsebujejo pomembne drobce, in na podlagi te hipoteze Smiley motivira sodelavca Guillama, da si »nedovoljeno izposodi« fascikle (Le Carré, 1998, 172).

John Le Carré torej zaprisega na človeški faktor, značilnost, ki je bila po dosedanjih raziskavah pravzaprav bolj domača sovjetskim agentom. Pri tem pa avtor »dobre junake« ne kuje v zvezde. Vsak ima svoje težave in hibe. Ravno nasprotno liku oziroma mitu agenta, ki ga je ustvaril Ian Fleming, se pravi agenta 007 – Jamesa Bonda (čeprav je ta v zadnjih treh filmih bolj »človeški«). Smileyjeve fizične sposobnosti še zdaleč niso primerne za akcijo, hkrati ni prikupen, je nizke postave in okroglega videza, srednjih let, slaboviden (Le Carré, 1998, 23). Šarma torej, ki bi osvajal lepoticke, nima; z lepo ženo Ann sta se celo ločila, in povrh vsega ga je varala, to pa ravno s Haydomom. Njegovo pravo orožje pa so potrpežljivo razmišljanje, sposobnost psihološke analize ljudi ter velik spomin – tudi glede zgodovine –, ki ga na starejša leta v približevanju upokojitve preventivno sproti uri (Le Carré, 1998, 31).

Kljub razočaranju nad marsikom in nad bivšim britanskim imperijem ostaja Smiley zvest svojemu osnovnemu poslanstvu, se pravi domovini. To je značilnost, ki jo posredno zaznamo tudi pri Smileyjevih pomočnikih, pa tudi pri Prideauxju, čeprav se zaradi njegovih trditev, da je biti Britanec prednost, iz njega norčujejo celo šolarčki (Le Carré, 1998, 17–18). Patriotizem je torej tista prava motivacija za junake romana, ker denarju ne moreš popolnoma zaupati. Nenazadnje vemo, da Britanci takih gmotnih zmožnosti, ki so si jih lahko privoščili Američani, niso imeli. Morali so jih torej nadomestiti z nečim drugim. To so počeli z iznajdljivostjo in polaganjem upov v človeški faktor, kot tudi v patriotizem, ki pa se pri Le Carréju kaže v neki melanholični in celo patetični luči. Čeprav se protikomunizem v romanu ne pojavlja, avtor bralca navaja k sklepanju, da je pravzaprav povezan s patriotizmom.

SKLEP

Le Carréjev roman *Tinker, Taylor, Soldier, Spy* predstavlja zanimiv primer literarnega opisa obveščevalne in protiobveščevalne dejavnosti hladne vojne, ko je postala dekontaminacija od vrinjenih agentov – krtov – ena izmed prioritet. Zaradi t. i. *licentiae poeticae* je fiktivno delovanje protagonistov seveda nekoliko različno od realnosti, atmosfera zakulisij tajnih služb pa se očitno zelo približa tedanji (po vsej verjetnosti tudi sedanji) realnosti. Glede teoretičnega delovanja obveščevalnih služb so torej zelo učinkovito prikazani načini delovanja, nezaupanje in človeške hibe, pa tudi instinkt in logično sklepanje kot zelo pomembna dejavnika pri učinkovitem analitičnem pristopu. Lahko se torej strinjamo

s trditvijo enega izmed specialistov zgodovine britanske *intelligence*, Rupperta Allesona (alias Nigel West), ki je v natančni in tehtni analizi Flemingovih Jamesov Bondov zapisal (West, 2009, 192–199), da ne moremo trditi, da je MI6 popolnoma nepoznana služba (ker do njenih arhivov zgodovinarji uradno nimamo dostopa).¹² Pravzaprav o njej vemo kar nekaj, saj so bili v njenih vrstah številni talentirani pisatelji in veliki literati, med katerimi West navaja Grahama Greeneja, Malcolma Muggeridgea, Williama Somerseta Maughama, Comptona Mackenzieja ter seveda Johna Le Carréja.

V romanu je negativni junak krt; nekateri trdijo, da anglo-ameriške obveščevalne službe vrinjence tujih (večinoma sovjetskih) služb v svojih vrstah niso nikoli imenovale na tak način, drugi pa se s tem ne strinjajo in trdijo, da je bil pravzaprav prvi, za katerega se je uveljavil tak vzdevek, ravno Philby. Kakor koli že, Le Carréju lahko pripišemo popularizacijo izraza (Trahir, Miller, 2009, 480).

Ob branju romana se pazljivemu in podkovanemu bralcu odpirajo številna vprašanja. Določena smo v naši razpravi že obravnavali, nazadnje pa si postavimo še nekatera, čeprav bi za prave odgovore potrebovali obširnejšo študijo. Na primer, ali so Le Carré in drugi avtorji s svojo fikcijo poskušali (in uspeli) vplivati na javno mnenje, da se britanske oblasti kljub napakam uspešno trudijo zaustaviti t. i. rdečo nevarnost? Po vsej verjetnosti so tudi zgodbe raznih Bondov in Smileyjev imele določen vpliv in namen, saj ne smemo prezreti ugotovitev zgodovinarjev iz zadnjih dveh desetletij, ki so prepričljivo prikazali, kako sta oba bloka poskušala vplivati na ljudi tudi preko fikcije, to pa na obeh straneh železne zavese. Ali je Le Carré želel svojim bivšim kolegom pa tudi novim pripadnikom MI6 in MI5 posredno ponuditi kak koristen nasvet? V britanskih službah so seveda imeli dobro utečen način nadzora pred vdorom tujih agentov, a kljub temu so jih Sovjeti »vlekli za nos«. Kak nasvet, kako preprečiti kontaminacijo sovjetskih krtov, tudi v fiktivni obliki, jim ni mogel škodovati.

Še zmerom ostaja odprto ključno vprašanje, v kolikšni meri so sovjetski krti res oškodovali *intelligence* Britancev in obveščevalne službe njihovih zaveznikov. Teh podatkov ni ravno veliko. Vsaj kar se tiče Cambridgeove peterice, se s specialisti (npr. West, Tsarev, 1998; Polmar, Allen, 2004; Trahair, Miller, 2009; West, Tsarev, 2009) lahko strinjamo, da so britanskim tajnim službam prizadeli neprecenljivo škodo: od prenašanja podatkov na »drugo stran«, zlasti o atomskem orožju in uporabi SIGINT-a, pa kopiranja več deset tisoč strogo zaupnih dokumentov, do razkrivanja konspiracije britanskih agentov v tujini. Po mnenju nekaterih (npr. Martin, 1979; Martin, 1990a; Martin, 1990b; Batty, 2011) so sovjetski vrinjenci med drugo svetovno vojno tudi odločilno vplivali na to, da so zavezniki zapustili Mihailoviča in njegove četnike ter podprli Tita in partizane. Pri tej prevari naj bi bil najpomembnejši vrinjeni agent sovjetskih tajnih služb v kairski SOE, James Norman Klugmann, a to je že druga zgodba, ki jo bomo predstavili ob kaki drugi priliki.

12 MI6 je pred nekaj leti dala prvič uradno na razpolago svoja interna gradiva za obdobje 1909–1949, to pa le enemu zgodovinarju, Keithu Jefferyu (2010). Sicer tudi Christopher Andrew v nekaterih opombah (Andrew 2009) navaja arhivsko gradivo MI6, in sicer kot »SIS Archives«.

SECRET GUARDIANS OF STATES FROM EXTERNAL CONTAMINATION OR
COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITY DURING THE COLD WAR PERIOD IN
FICTION AND REALITY: THE CASE OF JOHN LE CARRÉ AND HIS NOVEL
TINKER, TAYLOR, SOLDIER, SPY

Gorazd BAJC

Institut of Nova revija for Humanities, Gospodinjska ulica 8, 1000 Ljubljana, Slovenia
gorazd1.bajc@gmail.com

ABSTRACT

*If one party is carrying out intelligence activities, another party must necessarily be acting to try to prevent this. The activities of counterintelligence services developed markedly during the Cold War era, since it was in the perceived interests of states to protect themselves against external, ideological contamination. These activities inspired several authors: one of the best in the field is the British novelist John le Carré. This paper presents an analysis of his novel *Tinker, Taylor, Soldier, Spy*, first published in 1974, which addresses the discovery of the Soviet moles in the British secret services. The author compares fiction and reality in conformance with recent historiographic methodologies. He analyses to what extent literary content concurs or does not concur with the findings of historians on one of the most significant aspects of Cold War secret services confrontation and he exposes the most relevant characteristics of the then British intelligence services activities regarding the prevention of external Soviet contamination. It is demonstrated that *Le Carré's* novel is not just a genre masterpiece – and, as such, an attractive reading of a tense spy story – but additionally contains many elements on the activities of secret services that are in accord with reality. The most distinctive of these, such as the defects and weaknesses of the British intelligence services (MI6 and MI5), the activities of the moles (the known Cambridge Five ring), the surroundings in which they operated and the different methods of secret data acquisition, HUMINT and SIGINT, are analysed in the paper.*

Key words: John Le Carré, fiction, Soviet moles, intelligence services, Cold War, MI6, MI5, KGB, HUMINT

VIRI IN LITERATURA

- Benton, K. (1995):** The ISOS Years: Madrid 1941-3. *Journal of Contemporary History*, 30, 3, 359–410.
- Berndorff, H. R., Johnson, T. M., Ladoux, C. (1940):** Podzemna diplomacija. Politička, vojnička i industrijska špijunaža u miru i ratu. Zagreb, Minerva.
- Frewin, L. (1968):** Il mestiere della spia. Milano. Edizioni del Borghese.
- Hobsbawm, E. (2004):** Anni interessanti. Autobiografia di uno storico. Milano, BUR.
- Le Carré, J. (1998):** La talpa. Milano, Mondadori.
- Liddell, G. (2005a):** The Guy Liddell Diaries, Volume I: 1939–1942. MI5's Director of Counter-Espionage in World War II. London, Routledge.
- Liddell, G. (2005b):** The Guy Liddell Diaries, Volume II: 1942–1945. MI5's Director of Counter-Espionage in World War II. London, Routledge.
- Marchetti, O. (1937):** Il Servizio Informazioni dell'Esercito Italiano nella Grande Guerra. Roma, Tipografia regionale.
- Meisner, O. H. (1966):** Spia e controspia. Milano, Longanesi.
- Pacepa, I. (1989):** Red Horizons. The Extraordinary Memoirs of an Eastern European Spy Chief. London, Coroner Books.
- Popov, D. (1974):** Spy/Counterspy. The Autobiography of Dusko Popov. New York, Grosset & Dunlap.
- The Telegraph Online.**
- The Times.**
- TNA ADM 223** – The National Archives, Kew-London, nekdanji Public Record Office (TNA), Admiralty (ADM), Naval Intelligence Division and Operational Intelligence Centre: Intelligence Reports and Papers (ADM 223).
- TNA CAB 301** – TNA, Cabinet Office (CAB): Cabinet Secretary's Miscellaneous Papers (CAB 301).
- TNA FO 1093** – TNA, Foreign Office (FO), Permanent Under-Secretary's Department: Registered and Unregistered Papers (FO 1093).
- TNA WO 202** – TNA, War Office (WO), British Military Missions in Liaison with Allied Forces; Military Headquarters Papers, Second World War (WO 202).
- Vauhnik, V. (1965):** Nevidna fronta. Spomini. Buenos Aires, Svobodna Slovenija.
- West, N., Tsarev, O. (ur.) (2009):** Triplex. Secrets from the Cambridge Spies. New Haven, London, Yale University Press.
- Winterbotham, F. W. (1976):** Ultra. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Wright, P. (1999):** Sulle tracce del KGB. Cacciatore di spie. Milano, Bur.
- Aid, M. M., Wiebes, C. (2001):** Introduction on The Importance of Signal Intelligence in the Cold War. *Intelligence and National Security*, 16, 1, 1–26.
- Aronoff, M. J. (1999):** The Spy Novels of John Le Carré. Balancing Ethics and Politics. New York, Palgrave.

- Aldrich, R. J. (2002):** *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence.* Woodstock, New York, The Overlook Press.
- Aldrich, R. J. (2011):** *GCHQ. The Uncensored Story of Britain's Most Secret Intelligence Agency.* London, Harper Press.
- Andrew, C. (1985):** F.H. Hinsley and the Cambridge moles: two patterns of intelligence recruitment. V: Langhorne, R. (ur.): *Diplomacy & Intelligence during the Second World War. Essays in Honour of F.H. Hinsley.* Cambridge, University Press, 22–40.
- Andrew, C. (1999):** *The Venona Secret.* V: Robertson, K. G. (ur.): *War, Resistance & Intelligence. Essays in Honour of M.R.D. Foot.* Barnsley South Yorkshire, Leo Cooper, 203–227.
- Andrew, C. (2009):** *The Defence of the Realm. The Authorized History of MI5,* London, Allen Lane, Penguin Books.
- Andrew, C. (2011):** *Intelligence in the Cold War.* V: Leffler, M.P., Westad, O.A. (ur.): *The Cambridge History of the Cold War. Vol. II, Crises and Détente.* Cambridge, University Press, 417–437.
- Andrew, C., Gordievskij, O. (2000):** *La storia segreta del KGB.* Milano, Bur.
- Andrew, C., Mitrokhin, V. (1999):** *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West.* London, Penguin Books.
- Andrew, C., Mitrokhin, V. (2005):** *L'archivio Mitrokhin. Una storia globale della guerra fredda da Cuba al Medio Oriente.* Milano, Rizzoli.
- Bajc, G. (2007):** Zgodovinopisje in obravnava zgodovine obveščevalnih služb v 20. stoletju. *Nova revija*, 26, 307/308, 234–246.
- Bajc, G. (2011):** Posebne oblike “svobode”. Prispevek o zgodovini nadzora nad delovanjem obveščevalnih služb. *Phainomena*, 20, 76-77-78, 293–310.
- Barring, L. (1970):** Vohuni in obveščevalci. Od antike do danes. Maribor, Obzorja.
- Batty, P. (2011):** *Hoodwinking Churchill. Tito's Great Confidence Trick.* London, Shephard-Walwyn.
- Benson, R. L. ([1995]):** *The Venona Story.* Fort George G. Meade, MD, Center for Cryptologic History. (http://www.nsa.gov/about/_files/cryptologic_heritage/publications/coldwar/venona_story.pdf)
- Black, J. (2004):** The Geopolitics of James Bond. *Intelligence and National Security*, 19, 2, 290–303.
- Boar, R., Blundel, N. (1987):** *Najuspešnejši vohuni vseh časov.* Ljubljana, Dokumentarna, Delavska enotnost.
- Boyle, A. (1979):** *The Fourth Man. The Definitive Account of Kim Philby, Guy Burgess, and Donald Maclean and Who Recruited Them to Spy for Russia.* New York, The Dial Press – James Wade.
- Carter, M. (2001):** *Anthony Blunt. His Lives.* London, Macmillan.
- Cull, N. J. (2011):** Reading, viewing, and tuning in to the Cold War. V: Leffler, M.P., Westad, O.A. (ur.): *The Cambridge History of the Cold War. Vol. II, Crises and Détente.* Cambridge, University Press, 438–459.

- Davies, P.H.J. (2005):** *MI6 and the Machinery of Spying*. London, Portland, Frank Cass.
- Fisher, J. (1977):** *Burgess and Maclean. A new Look at the Foreign Office Spies*. London, Robert Hale.
- Foot, M.R.D. (1999):** *SOE. An Outline History of the Special Operations Executive 1940-1946*. London, Pimlico.
- Gienow-Hecht, J. (2003):** 'How good we are?' Culture and Cold War. *Intelligence and National Security*, 18, 2, 269–282.
- Greene, R. (2006):** *Le 33 strategie della guerra*. Milano, Baldini Castoldi.
- Hamrick, S.J. (2004):** *Deceiving the Deceivers*. Kim Philby, Donald Maclean and Guy Burgess. New Haven and London, Yale University Press.
- Harrison, E.D.R. (1994):** Some Reflections on Kim Philby's *My Silent War* as a Historical Source. V: Aldrich, R.J., Hopkins, M.F. (ur.): *Intelligence, Defence and Diplomacy: British Policy in the Post-War World*. London, Frank Cass, 205–225.
- Hennessey, T., Thomas, C. (2009):** *Spooks. The Unofficial History of MI5*. Gloucestershire, Amberley.
- Hitz, F.P. (2008):** The truth of espionage is stranger than fiction. *Intelligence and National Security*, 23, 1, 55–60.
- INS, 2008 –** *Intelligence and National Security*, 23, 1 [monografska številka, posvečena tematiki obveščevalne dejavnosti v fikciji].
- Jazbec, M. (2013):** Diplomacija v romanih: refleksija, sugestija ali samo fikcija? *Acta Histriae*, 21, 4, 839–854.
- Jeffery, K. (2010):** *MI6. The History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*. London, Bloomsbury.
- Keegan, J. (2004a):** *Intelligence in War. Knowledge of the Enemy from Napoleon to Al-Qaeda*. London, Pimlico.
- Keegan, J. (2004b):** *La seconda guerra mondiale*. Milano, RCS.
- Kerr, S. (2002):** Investigating soviet espionage and subversion: the case of Donald Maclean. *Intelligence and National Security*, 17, 1, 101–116.
- Kovacs, A. (1997):** Using intelligence. *Intelligence and National Security*, 12, 4, 145–164.
- Levy, J. (2004):** *Secret History. Hidden Forces that Shaped the Past*. London, Vision.
- Maddox, T. (1986):** *Spy Stories: The Life and Fiction of John le Carré*. *The Wilson Quarterly*, 10, 4, 158–170.
- Madeira, V. (2003):** Moscow's Interwar Infiltration of British Intelligence, 1919–1929. *Historical Journal*, 46, 4, 915–933.
- Martin, D. (1979):** *Patriot or Traitor. The Case of General Mihailovich*. Stanford, Hoover Institution Press.
- Martin, D. (1990a):** *The Web of Disinformation. Churchill's Yugoslav Blunder*. San Diego, New York, London, Harcourt Brace Jovanovich.
- Martin, D. (1990b):** James Klugmann, SOE-Cairo, and the Mihailovich Deception. V: Charters, D.A., Tugwell, M.A.J. (ur.): *Deception Operations. Studies in the East-West Context*. London, Brassey's, 53–84.

- McCarry, C. (2008):** Intelligence in fiction. *Intelligence and National Security*, 23, 1, 42–54.
- Murphy, C. J. (2006):** Security and Special Operations. SOE and MI5 during the Second World War. Basinkstoke, New York, Palgrave Macmillan.
- Olson, J.M. (2001):** The Ten Commandments of Counterintelligence. *Studies in Intelligence*, 11, 81–87. (<https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol45no5/pdf/v45i5a08p.pdf>)
- Peake, H.B. (1997):** OSS and the Venona decrypts. *Intelligence and National Security*, 12, 3, 14–34.
- Penrose, B., Freeman, S. (1987):** Conspiracy of Silence. The Secret Life of Anthony Blunt. New York, Farrar Straus Giroux.
- Pirjevec, M. (2011):** Periodizacija slovenske književnosti na Tržaškem (od 16. do 20. stoletja). *Annales, Series historia et sociologia*, 21, 2, 353–362.
- Polmar, N., Allen, T. B. (2004):** Spy Book. The Encyclopedia of Espionage. New York, Random House.
- Rapetto, U., Di Nunzio, R. (2002):** L'atlante delle spie. Dall'antichità al "Grande Gioco" a oggi. Milano. BUR.
- Režek, M. (2013a):** Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948). *Acta Histriae*, 21, 3, 361–376.
- Režek, M. (2013b):** Jugoslovansko-izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko-izraelske vojne in spora z informbirojem (1948–1953). *Acta Histriae*, 21, 4, 825–838.
- Schechter, J., Schechter, L. (2002):** Sacred Secrets. How Soviet Intelligence Operation Changed American History. Washington D.C., Brassey's.
- Smith, B. (1983):** The Shadow Warriors. O.S.S. and the Origins of the C.I.A. New York, Basic Books.
- Smith, M. (2003):** The Spying Game. The Secret History of British Espionage. London, Politico's.
- Sutherland, D. (1980):** The great Betrayal. The Definitive Story of Blunt, Philby, Burgess and Maclean. New York, Times Books.
- Torkar, B. (2012):** Delovanje jugoslovanskih sekcij ameriške obveščevalne službe OSS v severni Afriki in južni Italiji. *Acta Histriae*, 20, 4, 809–826.
- Trahair, R.C.S., Miller, R.L. (2009):** Encyclopedia of Cold War Espionage. Spies and Secret Operations. New York, Enigma Books.
- Twigge, S., Hampshire, E., Macklin, G. (2008):** British Intelligence. Secrets, Spies and Sources. London, The National Archive.
- Wark, W.K. (ur.) (1991):** Spy Fiction, Spy Films and Real Intelligence. London, New York, Routledge.
- West, N. (1982):** A Matter of Trust. MI5 1945-72. London, Coronet Books.
- West, N. (1983a):** The Circus. MI5 Operations 1945–1972. New York, Stein and Day.
- West, N. (1983b):** MI6. British Secret Intelligence Service Operations 1909-45. London, Grafton Books.
- West, N. (1991):** Seven Spies who changed the World. London, Secker & Warburg.

- West, N. (2002):** 'Venona': the British dimension. *Intelligence and National Security*, 17, 1, 117–134.
- West, N. (2004):** Fiction, Faction and Intelligence. *Intelligence and National Security*, 19, 2, 275–289.
- West, N. (2009):** *Historical Dictionary of Ian Flemming's World of Intelligence*. Lanham, Toronto, Plymouth, UK, The Scarecrow Press.
- West, N., Tsarev, O. (1998):** *The Crown Jewels. The British Secrets at the Heart of the KGB Archives*. London, Harper Collins.